

YRJÖ VARPIO

Niin viita vastaa kuin sinne huutaa

Vanha ja uusi Lauri Viita

Lauri Viita (1916–1965) viettää satavuotisjuhlia. Hänen *Moreenistaan* (1950) on otettu uusi painos, ja ennen julkaisemattomia tai kokoelmien ulkopuolelle jääneitä runoja on ilmestynyt kokoelmassa *Ne runot, jotka jäivät* (2016). Kaksikin väitöskirjaa (Anneli Niinimäki 2015, Sakari Katajamäki 2016) on valmistunut, ja lisää on tulossa. Viidan teoksista julkaistiin tänä vuonna esseekokoelma *Luojan palikkaleikki* (2016). Jo vähän aikaisemmin ilmestyi psykiatri Raimo Salokankaan laaja teos *Kirjailijan kieli ja mieli* (2012), joka käsittelee Viidan elämää hänen sairautensa valossa.¹ Viidan runoja sävelletään kiihtyvään tahtiin, ja teatteriin on tullut musikaali *Viita 1949*. Voiko klassikoksi pyrkivä enempiä toivoa?

Uusien tulkintojen ohella uudet tiedot kirjailijan elämästä muuttavat käsitystä Viidan kirjailijantyöstä. Minulle henkilökohtaisesti kiintoisin uusi aineisto on Viidan laaja kirjeenvaihto asevelvollisuusajalta ja sotavuosilta². Mukana on toki myös vähän naiivia kiinnostusta vanhan tutun varhaiseen ajatteluun. Toistaiseksi julkaisemattomat kirjeet on kirjoitettu keväästä 1938 syksyyn 1944 tyttöstävälle ja vaimolle Kertulle (os. Solin). Kirjeet ovat säilyneet kirjailijan pojan Seppo Viidan hallussa. Tarkkanäköisen, älykkään ja kirjoittajana kouliintuneen nuoren miehen kirjeistä avautuu näköaloja 1930-luvun suomalaisen varusmieskoulutukseen sekä suomalaisen sotilaan arkeen ja mielialoihin talvisodassa ja jatkosodassa. Toistaiseksi käyttämätön aineisto valottaa Viidan kirjallista kehitystä kohti *Betonimylläriä* (1947) ja *Moreenia* (1950) sekä – ikään kuin takaviistosta – entistä vahvemmin hänen kaksijakoista kirjailijanlaatuaan, jonka napoina ovat nerokas kielipeli ja terävä yhteiskuntakritiikki. Uusi aineisto avaa ovia sekä teosanalyysiin että teosten tulkinnasta jatkuvasti käytävään kamppailuun.

Oma väitöskirjani *Lauri Viita. Kirjailija ja hänen maailmansa* valmistui vuonna 1973³. Ohjaajani professori Eino Kauppinen mielestä kirjailijan teosten tutkiminen leijaili ilmassa, ellei sitä kiinnitetty taustaan, kirjailijan ajatusmaailman kehitykseen, hänen sosiaaliseen ympäristöönsä ja yhteiskuntaan, jossa kirjailija kasvoi ja eli. Nämä opit vaikuttivat myös omaan väitöskirjaani. Samaan aikaan nousi tiedemaailmassa esiin strukturalistinen ajattelutapa, jonka mukaan kaikki olennainen tutkimuksen aineisto on itse teoksessa. Sen lisäksi tarvittiin vain teorioita siitä, miten sanataideteos rakentuu. Nykyisin kirjallisuustieteessä ei enää vaadita yhtä ehdotto-

masti teoksen eristämistä historiasta ja muusta taustasta. Ja tietenkin erilaiset teoreettiset näkemykset ovat kulkeneet aikaisemminkin päällekkäin ja limittäin. Väitöskirjastani lähtien olen Hans Robert Jaussin kirjallisuushistoriateorioita soveltaen esittänyt, että käsitys Viidan teosten lopullisesta tulkittavuudesta on nykytermein sanottuna hölynpölyä. Kukin aikakausi perustelee uudestaan tulkintansa omista lähtökohdistaan. Aineistoa Viidan kirjailijakuvan muutoksen tarkasteluun oli vuonna 1973 tietenkin niukasti, mutta vieläkin ajatus kontekstualisoinnin tärkeydestä ei tunnu vanhentuneen.

Kirjailijan synty

Sota-ajan kirjeet, joista voi lukea kertomuksen sanataiteilijan synnystä, eivät muuta peruskuvaa Viidan kirjailijanlaadusta kielipelien ja yhteiskunnallisen kritiikin yhdistelmänä. Asevelvollisuusvuosien ja sota-ajan kirjeissä Viita luo lujan sanallisen maailman, joka asettuu reaali maailman rinnalle. Ne ovat viestejä ja tiedonantoja vaimolle, mutta sen ohella koepaja, jossa aletaan kielen avulla luoda fiktiivistä maailmaa. Kielen merkitykset pohdituttivat Viitaa jatkuvasti. Kun kirjoittaja edellisellä kirjearkilla oli jäänyt kihlattunsa kanssa saman peitteen alle sänkyyn, hän toivoo, että ”olisimme siinä vielä tälläkin arkilla” (19.2.39). Nykyhetki, mennyt ja tuleva väntyvät tavan takaa yllättäviin suhteisiin: ”Ensi joulun olen oikeastaan jo viettänyt, vietän sen joka päivä, kunnes se on ohi. Ja vielä jälkeensäinkin tiedän palaavani siihen.” (28.11.43)

Kielellistä akrobatiaa osoittaa Viidan salakieli, jolla hän sotavuosina ilmoitti vaimolleen kulloisenkin asepaikkansa, niitähän ei rintamakirjeissä saanut ilmaista. Sutatusta kohdasta piti vain lukea sanojen alkukirjaimia:

”Asevelvollisuusajan ja sota-ajan kirjeissä Viita luo lujan sanallisen maailman, joka asettuu reaali maailman rinnalle.”

”(¥) Kun aika uusi koittavi, onnen lemmen ankkuri taas pintaan isänmaan lujaan, syvään kaivetaan...” (8.12.39) Oltiin siis Kaukolassa, eroottisen viestin toinen ilmoitus kuului. Eräässä kirjeessään Viita kehittää sanaleikkiä, jossa yhdestä suomen kielen sanasta on kirjainten järjestyksestä vaihtamalla luotava mahdollisimman monta uutta sanaa. Hän luettelee 71 sanaa, jotka syntyvät tällä tavoin ”Vammelsuunjoesta”. (5.4.39)

Kirjeiden todistama laaja lukeneisuus ja into käydä keskustelua hyvän kirjallisuuden kanssa antavat taustaa Viidan tuotannon alluusiorikaudelle. *Moreenin* ja muidenkin teosten pienet viittaukset varhaisempaan kirjallisuuteen ovat tärkeä osa Viidan kirjallista keskustelua. Mitä pitemmälle aika kuluu, sitä vaikeampi nykylukijan on tavoittaa tuo dialogi, joka kuitenkin on aina merkityksellistä.

Hyvä esimerkki yksittäisen alluusion vaipumisesta lukijakunnan tiedon ja asiantuntemuksen ääriajoille on vaikkapa *Moreenin* sisältyvä kuvaus Niemisen Paavalin paluusta kesällä 1918 punavankileiriltä. Paavali kulkee Pispalaan ”suuntana läntinen Tampere”. Pispala ei tuohon aikaan ollut vielä Tamperetta, ja kirjoittajan piilotetun kritiikin kohteena on sodan jälkeen työläiskirjailijana valtakunnallista mainetta saaneen Olavi Siippaisen romaani *Suuntana läntinen* (1943). Siippaisen työläismaailma on masentava, Viidan optimistinen. Pieneen, lukijoille jo hämäräksi jäävään viitteeseen sisältyy kirjallisuushistoriallisesti tärkeä ajatus. Aikaisemmin suomalaisuus manifestoitui lähinnä maalaistarinoissa. Viita painottaa, että myös työläismiljööt ovat Suomea ja suomalaisuutta ja että myös niissä elettiin onnellista elämää. Kirjeenvaihtoon sisältyvät tiedot Viidan varhaisista lukemistoista auttavat – vaikkakaan ei Niemisen Paavalin

tapauksessa – periaatteessa löytämään yhtymäkohtia ja keskustelukumppaneita kirjallisuuden historiasta.

Kirjeet valottavat myös Viidan yhteiskuntakritiikin syntyä ja sen alan laajentumista. Yhteiskuntakritiikki alkaa näkyä kirjeissä ensin suhteessa lähiympäristöön. Varusmiesaikana häntä rasittaa Suomen armeijan kuri ja järjestys, jossa ”oikea yläraaja saa heilua tuonne ohimon tienoille kuin suokuokka jollain pakkotyömaalla” (16.10.38). Kun esimiehet alkavat aliupseerikoulussa syytellä Viitaa armeijanvastaisuudesta, Viita paljastaa majurin arvoiselle esimiehelleen Pispalan perintönä tulleen poliittisen taustansa – ”niin minun kuin koko sukunikin edesottamukset eräissä poliittisissa tapahtumissa ja liikkeissä” (5.10.38).

Aikaa myöten kriittisyys saa periaatteellisemman luonteen ja laajemmat mittasuhteet. Loppukesästä 1944 Viita pohti ihmisyyden rakentamista maailmaan.

”Aikamme insinöörit kykenevät laskemaan kaikki kysymykseen tulevat probleemit rakennusosalalla; he voivat tarkoin määritellä aine- ja lujuusopin välisen edullisen suhteen. Yhteiskunnan rakennusaineena ovat ihmiset. Mistä johtuu, ettei kyettä laskemaan yksilöitten ja yhteisöjen välisiä suhteita?” (23.7.44)

Viidan mielestä ”inhimillisen ymmärryksen perustus on ihmissielu, ja ellei asia ole näin, ei myöskään yhteiskunta saata olla muuta kuin vähemmän oikeuteen nojautuva petollinen liikeyritys, joka tarjoaa muutamille etuoikeutetuille korvauksettoman täysihoidon” (23.7.44). Liikutaan jo lähellä *Moreenin* yhteiskuntakriittisiä teemoja.

Viidan sodanvastaisuus, jonka merkit näkyvät *Betonimylläri*ssä ja myöhemmissäkin teoksissa, lähtee

”Runojen ja aforismien näennäisen vaikeaselkoisuuden ja käsittämättömyyden takaa nousee esiin tärkeitä havaintoja kielen merkityksestä.”

syvältä ja on periaatteellista. Kiintoisa dokumentti on Viidan lokakuussa 1944 vaimolleen kirjoittama kirje. Siinä hän lainaa Georg Christoph Lichtenbergin, 1700-luvulla eläneen saksalaisen matemaatikon aforismia: ”Maksaisin paljonkin saadakseni tietää, kenen hyväksi ne teot oikeastaan ovat tehdyt, joista julkisesti sanotaan, että ne ovat tehdyt isänmaan hyväksi.” Lichtenbergin ironis-skeptiset mietelmät olivat Viidalle tuttuja ilmeisesti *Saksan kirjallisuuden kultaisesta kirjasta* (1930).

Mikä on Viidassa tärkeintä?

Kirjeaineisto auttaa näkemään entistä selvemmin Viidan teosten vaihtoehtoisten tulkintalinjojen merkityksen. Kielipeleissä sekä sanaleikkien ja merkitysten luomisessa taitavan kielellisen rakentelun avulla on kyse ennen muuta kirjailijan kielellisestä taidosta ja älystä. Viidan ystäväpiiri kiinnitti jo varhain huomiota runoilijan erikoislaatuiseen tapaan hahmottaa asioita. Joulun alla 1950 Viita vieraili Hauholla vanhan esteetikon Alex Matsonin luona. Pitkien yöllisten keskustelujen jälkeen Matson kirjoitti päiväkirjaansa:

”On kiintoisaa seurata Laurin mielen työskentelyä, miten hänellä silmänräpäyksellisesti asia valkenee yhteyksineen. Hänen ymmärryksensä ei työskentele niin sanoakseni aritmeettisesti vaan synteettisesti niin kuin matemaattisella nerolla: ratkaisu tapahtuu näkemisen yhteydessä ilman väliasteita, henkiseen maisemaan lankeaa äkillinen valo, jossa asian totuus paljastuu – tai paremmin, tietty kombinaatio leimahtaa näkyviin”.⁴

Tämä on tietenkin *Moreenista* innostuneen kriitikon ajattelua, mutta varmasti myös osuva analyysi. Se selittää Viidan kielenkäytönkin rakentumista.

Olisi kuitenkin väärin painottaa vain tätä puolta kirjailijan tuotannossa, kuten viime aikoina on usein tehty. On otettava vakavasti myös Viidan teosten yhteiskun-

takriittinen puhe – saarna maailman parantamiseksi. Se on erityisen tärkeää silloin, kun kirjailija lukee yhteiskunnan kehityksen heikkoja signaaleja ja on aikaansa edellä kuten Viita:

”Ei ainoastaan rakennustaito, vaan koko nykyinen teollisuus perustuu veistotaitoon. Konesahat, ilmaporat, räjähteet, kaivukoneet ovat niitä välineitä, joilla Suomen ystävällisiä äidinkasvoja veistetään. Ainoastaan taiteen elävä herkkyyks voi nyt ratkaista, kasvaako täällä myös omatunto, vaiko vain maa murenee ja vesi sakenee.”⁵

Tulkitsijat rakentavat meille Viidan kuvan, rakentavat julkisen Viidan, joka on valinta tarjolla olevista mahdollisuuksista. Ne, jotka korostavat Viidan kielellisen älyn ja sanallisen sommittelun ensisijaisuutta, vähättelevät Viidan yhteiskunta-analyysia ja yhteiskuntakriittisyyttä – ja päinvastoin. Nämä ovat poliittisia valintoja. Ne eivät tietenkään ole vain yksilöllisiä poliittisia valintoja. Koko aikakausi tuntuu siirtyilevän painotuksesta toiseen. 1960-luku ja 1970-luku halusivat nostaa yhteiskunnalliset kysymykset pintaan ja parantaa maailmaa. Tämä valtavirta murtui viimeistään 1990-luvulla, kun suuret aatteet parodisoitiin ja ironisoitiin aina yliopiston käytävien kevyitä keskusteluja myöten.

Viidan loppukauden runojen ja aforismien näennäisen vaikeaselkoisuuden ja käsittämättömyyden takaa nousee esiin tärkeitä havaintoja kielen merkityksestä. Olen joissakin artikkeleissa pohtinut, voisivatko Viidan näennäisen käsittämättömät runot kartoittaa kielen eräänlaisia pohjakerrostumia, tiedostamattomia, mutta kaikille ihmisille yhteisiä alueita. Tällöin olen pyrkinyt tarkastelemaan Viidan kieltä yhteiskuntakriittisten merkitysten näkökulmasta.⁶

Tarkemmin ajatellen viime vuosina valtavirtaistunut huomion kääntäminen Viidan yksilölliseen kieleen ja sen monivivahteiseen todellisuuskuvaan, ei suoraan merkitse Viidan tuotannon yhteiskunnallisuuden kieltoa. *Luojan palikkaleikin* esseessä viitataan sveitsiläinen kirjailija-

”Viidan sanaleikit ja lopputuotannon nonsense-piirteet ovat puhetta ihmisarvoisen elämän puolesta.”

psykiatrin Walter Vogtin ajatuksiin hänen hakiessaan yhteistä pohjaa terveiden ja mieleltään sairaiden kielenkäytölle⁷. Vogt ehdottaa, että ”hullujen” runoilijoiden – ja heitä ovat Vogtin mielestä kaikki aidot runoilijat – kielestä kajastaa ihmiskielen yhteinen sosiaalistamaton alkuvaihe⁸. Oppiessaan puhumaan lapsi oppii kielen mukana myös sen vakiintuneet merkitykset – sen, että äiti on hellä, isä ankara, vesi sininen, aurinko lämmin, kotiseutu rakas ja vuoret vapaita. Lapsi kasvaa kielellis-sosiaaliseen järjestelmään ja on sittemmin sen vanki. Hän unohtaa, että äiti on myös paha akka, isä pelkuri ja aurinko kuoleva tähti. Runoilijoiden tehtäväksi jää kertoa tämä. Viita toteaa saman asian *Suutarikin, suuri viisas* -kokoelman aforismissa: ”Taide on mielen vapauttamista merkitysyhteyksistä.”⁹ Se on terävä yhteiskunnallinen kannanotto.

Theodor W. Adorno korosti aikanaan, että lyriikan kieli on subjektiivinen ja utooppinen vaihtoehto arkipäivän näennäisesti objektiiviselle, mutta pohjimmiltaan ideologiselle kielelle¹⁰. Uhatessaan niin

sanottujen tosiasioiden ylivaltaa lyyrinen ilmaisu reagoi maailman esineellistämistä vastaan. Se kyseenalaistaa teollisesta vallankumouksesta lähtien elämää hallitsevaksi voimaksi muodostuneen ajattelun, jossa tavarat ovat saaneet ylivaltaa ihmisistä. Viidan sanaleikit ja lopputuotannon *nonsense*-piirteet ovat puhetta ihmisarvoisen elämän puolesta. Varhaistuotannon avoin yhteiskuntakriittisyys jatkuu niissä uudessa, abstraktimmassa muodossa.

Edellä on Viidan kirjeistä nostettu esiin kaksi korosteista piirrettä Viidan kirjailijaminässä. Ei ole mitään syytä epäillä, etteivätkö ne olisi edelleen relevantteja Viitaa luettaessa. Kieli on sitä samaa suomea, jota ”äitini eläessään/ minulle, viimeksi syntyneelle/ puheli kaiket päivät.” (*Ne runot, jotka jäivät*) Ja yhteiskunta on edelleen se sama yhteiskunta, jossa ”kulutus kiihtyy. Merkillisiä, uskomattoman tehokkaita kulutusmenetelmiä luodaan; uusia, toinen toistaan nerokkaampia tarpeita tuottaa nerokas tuotantokoneisto; tällaista ilmiötä nimitetään edistymiseksi.” (*Moreeni*)

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Sakari Katajamäki, *Kukunor. Uni ja nonsensekirjallisuuden traditio Lauri Viidan runoelmassa*. ntamo, Helsinki 2016; Anneli Niinimäki, *Moniääninen Moreeni. Referointi ja moniäänisyys Lauri Viidan Moreenissa*. Tampere University Press, Tampere 2015; *Luojan palikkaleikki. Esseitä Lauri Viidasta*. Toim. Olli Löytty. Teos, Helsinki 2016; Raimo Salokangas, *Kirjailijan kieli ja mieli. Lauri Viidan elämä sairauden valossa*. Psychiatria Fennica, Helsinki 2012.
- 2 Lauri Viidan kirjeet Kerttu Viidalle

- 3 1938–1944. Seppo Viidan hallussa. Yrjö Varpio, *Lauri Viita. Kirjailija ja hänen maailmansa. Lauri Viidan tuotanto elämäkerrallisia, yhteiskunnallisia ja kirjallisuushistoriallisia taustatekijöitä vasten tarkasteltuna*. WSOY, Helsinki 1973.
- 4 23.12.1950. Alex Matsonin julkaisematomat päiväkirjat Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistossa.
- 5 Lauri Viita, *Suutarikin, suuri viisas*. WSOY, Porvoo 1961.
- 6 Yrjö Varpio, Kieli on, sopii sanoa. Teoksessa *Kirjojen meri. Professori*

- 7 *Annamari Sarajaksen juhla-kirja 12.10.1983*. Toim. Kai Laitinen. SKS, Helsinki 1983; Yrjö Varpio, Retkiä mielen ja kielen viidakkoon. *Duodecim* 119/2003, 2293–2300.
- 8 Yrjö Varpio, Lauri Viidan sata vuotta. Teoksessa *Luojan palikkaleikki*. Toim. Olli Löytty. Teos, Helsinki 2016, 11–31.
- 9 Walter Vogt, *Schreiben als Krankheit und als Therapie*. Toim. Kurt Salchli. Nagel & Kimche, Zürich 1992, 102–103.
- 10 Viita 1961.
- 11 Theodor W. Adorno, *Noten zur Literatur*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1981, 51–53.